

Dávid Gyula

Emlékidéző – Mikó Imre születésének centenáriumán

Mikó Imre, akiről most, születésének centenáriuma alkalmából megemlékezünk, az erdélyi magyar értelmiség második kisebbségi nemzedékéhez tartozott. Akik „előtte jártak”, azok már megalapozták az első világháborút lezáró békeszerződések nyomán kisebbségivé vált erdélyi magyarság szellemi intézményeit: megvolt már a könyvkiadásban értékszempontokat érvényesítő Erdélyi Szépmíves Céh, az írotársadalmat széles ölelésben összefogó Helikon íróközösség, már évek óta megjelent a baloldali Korunk, feltámadt kényszerű tétlenségéből az Erdélyi Múzeum-Egyesület. Sikerült mindezekhez érdeklődő, az alkotó munka eredményeit megbecsülő közönséget szervezni. És mindenekelőtt kikristályosodott az az ideológia – a transzszilvanizmus –, amelynek jegyében az önmagára támaszkodó építkezés közösségmegtartó erővé tudott válni. Az első nemzedéket a megmaradás hite és akarása élte. „Dolgozni kell, ha élni akarunk – írta Kós Károly 1920-ban a *Kiáltó* szóban –, és *akarunk* élni, tehát dolgozni fogunk.” „*A mi igazságunk a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.*” (Kós Károly – Páll Árpád – Zágony István: *Kiáltó szó*. Kv. 1920. 4.)

Az első nemzedék még a háború előtti Magyarországon ért felnőtté, tudta, hogy mit veszített, és akaratlanul is ahhoz mérte a feladatokat, de aszerint értékelt az eredményeket is. A második nemzedék, amelyhez Mikó Imre is tartozott, már eleve a kisebbségi sorsban ért emberré. Középiszolás éveikben nekik már meg kellett küzdeniök a román nyelven való tanulással, a soraikat megtizedelő érettségivel, a teológia kivételével csak román nyelven elérhető felső fokú diploma megszerzésének nehézségeivel. Az ő vállalkásuk már eleve kisebbségi sorsvállalás volt: jóval kevesebb romantikával és jóval több ütközéssel a kemény hétköznapok valóságának falán. Számukra az erdélyi létet nem a messzi múltból eredeztethető meghatározhatatlan „erdélyi lélek” jelentette, hanem „a szociális

haladás és a nemzetiségek közötti együttműködés” gyakorlati útjának kitaposása. A „magyar Gironde útja” volt ez, ahogyan maga Mikó Imre egy, a 40-es évek végén töredékben maradt írásának címében saját nemzedékét nevezte (*A Magyar Gironde útja*. Kézirat a hagyatékból, közölte Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Polis, Kolozsvár, 2003. 315.)

Az idézett visszaemlékezés-töredékben Mikó Imre három tényezőjét említi nemzedéke új tájékozódásának: az egyik Ady, Szabó Dezső és Móricz Zsigmond „szentháromsága”, akikhez hozzá teszi még Bartókot és Kodályt; a második az „erdélyiség”, amelyet készen kapott ugyan az első nemzedéktől, de amelyet arra használt fel, hogy „ebből a szellemi tőkéből gazdasági, társadalmi és politikai mozgalmat” formáljon; míg a harmadik az európaiság, amely „a nyugati demokráciák és a népszövetségi pacifizmus ideológiáját” jelentette számukra. (Az idézetek szintén *A Magyar Gironde útjából* valók. *I. m. i. h.*)

Ezt az utat Mikó Imre is megjárta: a Kolozsvári Unitárius Kollégium elvégzése után egy unitárius jótékonyági egyesület anyagi támogatásával Párizsban tökéletesíthette a kolozsvári román egyetemen megkezdett jogi tanulmányait, s innen hazatérve vált nemzedéke legalaposabb kisebbségi jogismerőjévé, a harmincas évek közéletének ismert és elismert szereplőjévé. Ott találjuk az Erdélyi Fialok alapítói között (első, önállóan megjelent tanulmánya, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, az Erdélyi Fialok Falu-füzeteinek sorozatában kerül kiadásra), részt vesz a Vásárhelyi Találkozó előkészítő munkálataiban, vezeti a Magyar Párt bukaresti irodáját, majd a királyi diktatúra idején felső hatalmi szóval létrehozott Magyar Népközösségben Bánffy Miklósnak, a Népközösség elnökének közvetlen munkatársa. Ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában írja meg 1941-ben *Huszonkét év* című könyvét, amely – hogy alcímét idézzük – „az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig”. Olyan hiteles kisebbségtörténetet tesz le az asztalra huszonhét éves fejjel, amelyet tárgyilagosságáért és az első kisebbségi időszak politikai történéseiből levont következtetéseiért ma is tananyagként kellene bevezetni mindenütt, ahol jövődi kisebbségpolitikusokat készítenek fel a reájuk váró helyzetekre és feladatokra.

Nyitott szellem: pragmatikusan tudja érvényesíteni az Országos Magyar Párt politikájának elveit, de ugyanakkor nem zárkózik el az Antal Márk marxista szemináriumán hallottaktól sem, mintha a bibliai elvet vallaná magáénak: „mindeneket megpróbáljatok, s ami jó, azt megtartsátok”. S ez a „jó” az ő számára – akárcsak kortársai legjobbjai számára – a közösség: a kisebbségi magyarság, majd a bécsi döntést követő négy évben, felelős feladatokkal megterhelten, szűkebb pátriájának, Erdélynek a java. A „négy magyar év” alatt – ekkor is még csupán 30 éves – behívott képviselő a magyar országgyűlésben. Közben folytatja

jogi tanulmányait: magántanári vizsgájára készülve írja meg *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című nagyszabású könyvét, amely még 1944-ben meg is jelenik. A magyar országgyűlésben egyike azoknak, akik méltányos magatartást követelnek az Észak-Erdélyben „kisebbségivé” vált románság számára, s akik – amikor a zsidók elleni kivételezési törvények már a deportálás szakaszába értek – 1944-ben több zsidó származású személy számára szerez mentességet a deportálás alól. A második világháborúnak ebben az utolsó időszakában pedig ő is azok között van, akik keresik a kapcsolatokat a baloldal felé, s rajtuk keresztül az előre látható vég súlyos következményeinek enyhítésén, a háborúból való kilépésen fáradoznak.

A történelem fintora – mondanák egyesek, de valójában jól kidolgozott forogatókönyv következménye –, hogy a Kolozsvár szovjet megszállása utáni napokban otthonából civilként elhurcolják, és csak közel négyévi „hadifogság” után, 1948 nyarán térhet haza. A fogság éveiben nem csak oroszul tanult meg, de a marxista ideológiát és propagandát is megismerte. Életének és munkásságának legalaposabb ismerője, Balázs Sándor úgy látja, „azonosult” a hazatérésekor már uralmon lévő rendszerrel, de hozzáteszi: „Jó azonban megfigyelni, hogy ez az azonosulásféle mire alapozódott: az együttélő népek két legnagyobb ellenségét, a sovinizmust és az antiszemitizmust megfékezni képes politikai erőt vélte felfedezni akkor (1948-ban) a hazai szocializmusban és annak politikai vezető erejében... Nem kellett hosszú időnek eltelnie ahhoz, hogy azt tapasztalja, a magasatos elvek és a nacionalizmus elleni harc paravánja mögött ott tenyésztették Romániában is a nacional-sovinizmust, a kommunizmus dogmájával összekevert kisebbségellenességet.” (I. m. 448.)

Addig azonban egy évtizeden át orosz nyelvet taníthat egykori iskolájában, fordíthat szovjet regényeket, politikai brosrákat, névtelenül, álneven vagy „szerecsenként”. De csupán 1958-ig, amikor a levett magyar forradalomra következő romániai megtorláhullámban több tanártársával együtt őt is el nem távolítják a tanügyből. Családjá van: négy kiskorú gyermek eltartásának felelőssége nehezedik a vállára. Az állami könyvterjesztő vállalat alkalmazza ekkor rakodómunkásnak, s majd nem egy újabb évtizednek kell eltelnie, amíg a raktárból egy Egyetem utcai kis könyv- és papírüzlet pultja mögé engedik – eladónak. Az 1958–1965 közötti években megjelent, közel száz írását, fordítását szemelgetve (teljes jegyzékük megtalálható a Balázs Sándor könyvében közölt bibliográfiában) több tucatnyi névtelen vagy álneveken közölt cikket, fordítást találunk, hiszen el kellett tartania családját. De becsületére válik a magyar lapok, kiadók akkori szerkesztőinek, hogy ilyen „kenyér munkát” biztosítottak számára.

Azokat a tanulmányait, amelyek 1964-től már saját nevén is megjelenhetnek, ott, az eladópulton írja, két vásárló között. 1967-ben jelenik meg belőlük egy kötet, *Honpolgárok és világpolgárok* címmel (benne Machiavelli, Morus, Rousseau, Ragyiscsev, Ősincsi, Bölöni Farkas Sándor, Stephan Ludwig Roth, Brassai Sámuel és Vincențiu Babeș életét és munkásságát bemutató tanulmányával). 1969-ben már egy Beke Györggyel és Fodor Sándorral közösen jegyzett tanulmánykötet (*Orbán Balázs nyomdokain*) társszerzője, s ugyanabban az évben jelenik meg – szintén az elárúsító pulton született – életrajzi regénye Bölöni Farkas Sándorról, *A bércre esett fa*, amelyben már a szépírás eszközeit is kipróbálja. A könyv valójában egy trilógia része az erdélyi unitarizmus nagyjairól; folytatása, *Az utolsó erdélyi polihisztor. Száz dokumentum és történet Brassai Sámuelről* 1971-ben kerül az olvasó kezébe – a harmadik, az Orbán Balásznak emléket állító regény, *A szülőföld szerelmese*, 34 évvel írója halála után, születésének mostani centenáriumára.

Mikó Imre ekkor már a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségnek belső munkatársa. Az 1960-as évek végén bekövetkezett romániai „olvadás” az ő rehabilitálását is elhozza: olyan munkahelyre kerül, ahol kibontakoztathatja sokoldalú műveltségét, érvényesítheti az általa szerkesztett könyvek esetében olyan fontos minuciózítását, az apró részletekig menő gondosságát. A Kriterion még ezután megírandó történetében fontos fejezet lesz az ő szerkesztői munkája, hiszen a kiadó indulásának első fél évtizedében ő a megvalósítója, sőt azt mondhatjuk, társszerkesztője a Csehi Gyula elgondolásából született Téka-sorozatnak (amelynek egyik úttörő kötete *A multani vérvád* (1969) tulajdonképpen kisebbségi jogász művének része is), s emellett ő a gazdája az erdélyi múltat emlékiratokban feltáró „Fehér Könyvek”-nek, valamint jó néhány történelmi, művelődéstörténeti kötetnek. A Kriterion „kitűnő légkörű” kolozsvári szerkesztőségében (a rövid ideig itt dolgozó Páskándi Géza adta ezt a megtisztelő jelzőt), sok zsvaj és nemegyszer bohémas összevisszaság közepette ott ült az íróasztalánál, mint a megtestesült munkafegyelem, s saját példáján át az általa szerkesztett kéziratok nem egy szerzőjével sikerült megértetnie és elfogadtatnia, hogy – különösen az olyan művek esetében, amilyenek az ő szerkesztői asztalára kerültek – ez a szellemi munka elengedhetetlen feltétele. Mérték volt a számunkra, nála nem egyszer évtizedekkel fiatalabbak számára – ahogyan „mérték” volt az egyik jelentése magának a „Kriterion” szónak is.

Szerkesztői munkája közben volt még egy kitérője, amely a szépirodalom közelébe vezetett, a fele részben általa írt *Petőfi Erdélyben* (1972), amely a legnagyobb magyar költő erdélyi időzéseinek közel két esztendő titevő heteit-hónap-

jait összerakva kívánt nemcsak irodalmi útkönyv, hanem a költő erdélyi utóéletét, „kultuszát” is felidézve, honismeretre vezérlő kalauz is lenni.

Közben azonban lehetőség kínálkozott számára, hogy újra visszatérjen „tanult” szakmájához, a jogtudományhoz. És itt nem csupán azokra a kisebbségjogi tanulmányaira gondolok, amelyek halála után egy fél évtizeddel, 1981-ben, *Változatok egy témára* címmel kötetbe gyűjtve megjelentek, hanem arra is, ami ezeknek a maguk korában igen fontos tanulmányoknak a megírását lehetővé tette. A 70-es évek első felében ugyanis, egészen addig, amíg a betegség ki nem ütötte kezéből a tollat, Mikó Imre amolyan kisebbségi jogi tanácsadója volt Fazekas Jánosnak, aki – akkor már a párt központi bizottságában úgyszólván egyedül próbálta az újra bekeményítő, „homogenizáló” diktatúrával szemben a kisebbségi magyarság jogait esetenként védelmezni. Központi témája ebben – az alattomos betegség által oly korán megtört – időszakban ismét a kisebbségi jog. Hogy miképpen találta meg a módját annak, hogy erről az akkor már igen „kényes” témáról a cenzúra nyilvánossága által is eltűrt módon beszéljen, azt Balázs Sándor könyvének *A kisebbség(i) jogász a „szocialista” Romániában* című fejezetében részletekbe menően kielemez. Itt csak egyetlen – következtetés-szerű – megállapítást idézem: „A jogokra történő emlékeztetésnek ez az ezópusi nyelve maradt meg annak a most már közíróvá degradált egykori politikusnak, aki még a királyi diktatúra idején is mert köntörfalazás nélkül jogvédő lenni.” (*I. m.* 151.) A kor azonban nemcsak a cenzorokat, hanem az olvasókat is megtanította olvasni. S amikor Mikó Imre *elvekről* beszélt, amelyeken egy kisebbségpolitikának a gyakorlatban nyugodnia kell, mindenki értette, hogy valójában *elvárásokat* fogalmaz meg azzal a Hatalommal szemben, amely kis idő múltával már az ilyen „ezópusi nyelvet” sem fogja megtűrni, csak a Vezér idézeteivel megtűzdelt tömjénezést.

A nyilvánosság elé került Mikó Imre-tanulmányoknak azonban – meggyőződésem – kell, hogy legyen olyan szövegváltozata is, amely Fazekas János megrendelésére nyíltan beszélt a kisebbségi jogokról.

Akik előttem jártak című könyvét 1976-ban nekem dedikálva, Arany Jánost idézve, „egy kis független nyugalmat” kívánt annak elolvasásához. Saját magának is ezt kívánta. De addig is, amíg ki nem derült, hogy a Fennvalónak más a döntése, hogy azt a Mikó Imrét, akinél mértékletesebben, egészségesebben élő embert keveset láttam, az emberiség leggonoszabb ellensége ragadja el 66 éves korában, egy évvel nyugalomba vonulása után – ő változatlan önfegyelemmel végezte a „betakarítás” munkáját. Ekkor állnak össze köteté az *Akik előttem jártak* írásai, *A csendes Petőfi utca* címmel ekkor írja meg visszaemlékezéseit, amelyeknek megjelenésére már csak halála után, 1978-ban kerül sor, ekkor készül el

a *Balázs Ferenc*-monográfia néhány fejezetével (a könyvet az időközben szintén elhunyt Kicsi Antal folytatja és Horváth Sz. István fejezi be). S ott marad hagyatékában az a közel másfélszáz oldalnyi kézirat, amelyeknek tanúsága szerint a *Huszonöt év* folytatásának – néhány 1948–49-es töredék hiteles újraírásának – terve is elgondolásai között szerepelhetett.

„A múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk – azon állunk” – vallotta egy alkalommal. A *Szülőföld és értelmiség* című 1975-ös kis cikkében pedig ezt olvasuk: „...a hivatásszerűen szellemi munkával foglalkozók mindenki másnál kevésbé nélkülözhetik azt az erőforrást, amit a földhöz kötöttség jelent. S a felelősség érzésének a szülőföld iránt is a szellemi színvonal emelkedésével kell nőnie.” (*Akik előttem jártak*. 236.)

A transzszilvanizmusról szóló tanulmányokban, könyvekben nem találkozunk a nevével. De ez a néhány mondat az egyik leghitelesebb „transzszilván” vallomás. Többek között ezért is időszerű őt idézni születésének századik évfordulóján.

*

És most szólnom kell néhány szót a mostani alkalomra végre megjelent Orbán Balázs-regényéről, amelynek – akárcsak 1968-as tanulmányának – azt a címet adta, hogy *A szülőföld szerelmese*.

Viszontagságos sorsú könyv. Munkás élete utolsó éveiben dolgozott rajta. Domokos Gézának a kiadással kapcsolatos egyik levelében így ír róla: „1969-től 1974-ig időm és energiám legjavát Orbán Balázs tanulmányozása foglalta le. Írhattam volna róla monográfiát, de annak aránylag csekély a publicitása. A regényes életrajz formáját választottam..., mivel élete tele van kalandos fordulatokkal, s így a műfaj önként kívánczodik. Amellett ez folytatása és befejezése annak a 'trilógiának', amely *A bércre esett fával* és *Az utolsó erdélyi polihisztorral* folytatódott. Vagyis a demokrata utazó és szentimentálisan szerelmes Bölöni, a sokoldalú tudós és parázs vitatkozó Brassai után jön *A szülőföld szerelmese*, a harmadik rész, a patetikus.” (Idézi a könyv utószavában Kovács Sándor. I. m. 371.) Akkor még reménykedett abban, hogy még megéri a megjelenését. De hogy ez nem következett be, annak nem csak – sőt valójában nem is elsősorban – az volt az oka, amit akkori lektora kifogásolt, hogy t. i. az első és a második rész megírásában koncepcióbeli eltérés van. Hanem mert akkor, 1976-ban már kényelmetlen volt emléket állítani a szabadság olyan megszállottjának, a Székelyföld olyan szerelmésének, mint amilyen Orbán Balázs volt. Balázs Sándor „bravúros teljesítménynek” érzi, azt, ahogyan a hőse életútjának első szakaszában bejárt közel-ke-

leti világot megeleveníti, színesen, olyan helytörténeti tájékozottsággal, mintha bejárta volna. S a „biztos kezű regényíró”-t fedezi fel abban, ahogyan Orbán Balázs életének és jellemének számos kettősségét (forradalmár-mivoltát amelyet, távol a szabadságharcát vívó nemzettől, változatlanul kifejezésre juttatott; a soha meg nem nősülő férfi család-szeretetét; a székely mitológiát felépítő, de ugyanakkor leírásaiban szigorúan tárgyyszerű monográfust; a politikába keveredett, de annak manővereitől végig idegen közéleti embert), az ellentmondónak tetsző vonásokat egységbe ötvözi.

A késői olvasó majd eldönti, hogy a lektornak volt-e igaza, vagy az életpálya és a Mű egészét mérlegre tevő monográfusnak. Mi úgy hisszük, hogy ha későn is, igazságot sikerült szolgáltatnunk neki.